

Džudit BATLER

Sa engleskog prevela Slavica Miletić

Zašto bi se naša tela završavala kožom ili, u najboljem slučaju, obuhvatala druga bića zatvorena kožom?

Dona Haravej, Manifest za Kiborge

Kad zaista mislimo o telu kao takvom, shvatamo da obris tela kao takvog nije moguć. Postoje razmišljanja o sistematičnosti tela, postoje vrednosna kodiranja tela.

O telu kao takvom ne može se misliti i ja izvesno ne mogu da mu se približim.

Gajatri Čakravorti Spivak, "Jednom reči", intervju sa Elen Runi

Ne postoji priroda, postoje samo njeni učinci: denaturalizacija ili naturalizacija.

Žak Derida, Davanje vremena

Može li se pitanje materijalnosti tela dovesti u vezu sa performativnošću roda? I kako se kategorija "pola" ponaša u takvom odnosu? Razmotrimo prvo činjenicu da se polna razlika često shvata kao posledica materijalnih razlika. Ona, međutim, nikad nije puka funkcija materijalnih razlika koje nisu na neki način istovremeno obeležene i uobičajene diskurzivnim praksama. Međutim, tvrđenje da su polne razlike neodvojive od diskurzivnih razgraničenja nije isto što i tvrđenje da je diskurs njihov uzrok. Kategorija "pola" je od početka normativna; to je ono što Fuko naziva "regulativnim idealom". Dakle, u tom smislu pol ne deluje samo kao norma već je i deo regulativne prakse koja proizvodi tela kojima upravlja; to jest, regulativna snaga te prakse jasno se ispoljava u jednoj vrsti

proizvodne moći, u moći da se proizvode — razgraničavaju, pokreću, razlučuju — tela kojima se upravlja. To dalje znači da je "pol" regulativni ideal čija je materijalizacija prinudna, a ona se zbiva (ili izostaje) zahvaljujući izvesnim strogo uređenim praksama. Drugim rečima, "pol" je idealna konstrukcija koja se s vremenom prisilno materijalizuje. To nije jednostavna činjenica niti statično stanje tela već proces u kojem regulativne norme materijalizuju "pol" i dovršavaju tu materijalizaciju svojim prinudnim neprestanim ponavljanjem. Nužnost tog neprestanog ponavljanja jeste znak da materijalizacija nikad nije sasvim završena, da se tela nikad potpuno ne povinuju normama koje su ih naterale da se materijalizuju. Doista, upravo propusti, to jest mogućnosti rematerijalizacije koje je otvorio taj proces obeležavaju jedno područje u kojem se sila regulativnog zakona može okrenuti protiv same sebe i proizvesti mnoštvo reartikulacija koje dovode u pitanje hegemonističku moć samog tog zakona.

Ali, kako povezati pojam performativnosti roda s takvim shvaćanjem materijalizacije? U prvom slučaju, performativnost se mora razumeti ne kao pojedinačan ili hotimičan "čin" već kao reiterativna i citatska praksa kojom diskurs proizvodi dejstva koja imenuje. Nadam se da ću uspeti da pokažem da regulativne norme "pola", delujući performativno, konstituišu materijalnost tela i, specifičnije, materijalizuju pol tela, polnu razliku, u službi učvršćivanja heteroseksualnog imperativa.

U tom smislu, ono što sačinjava postojanost tela, njegove obriše i pokrete, biće potpuno materijalno, ali materijalnost će biti iznova promišljena kao posledica moći, kao njena najproduktivnija posledica. Biće nemoguće da se "rod" razume kao kulturna konstrukcija nametnuta površini materije shvaćene bilo kao "telo" ili kao njegov dati pol. Kad shvatimo norma-

<1> Jasno je da pol nije jedina takva norma kojom se tela materijalizuju, a nije jasno može li "pol" da dejstvuje kao norma nezavisno od drugih normativnih zahteva upućenih telima. To će se razjasniti kasnije u tekstu. </1>

<2> Odbacivanje (od latinskog *ab-jicere*) doslovno znači baciti iz ili od sebe, dakle, pretpostavlja i proizvodi područje dejstva iz kojeg se nešto isključuje. Ovde "odbacivanje" podseća na psihoanalitički pojam *Verwerfung*, koji podrazumeva isključivanje kojim se utemeljuje subjekt i koje, prema tome, određuje utemeljenje kao odveć slabo. Dok psihoanalitički termin *Verwerfung*, preveden kao "isključivanje", proizvodi društvenost odbijanjem primarnog označitelja koji proizvodi jedno nesvesno ili, u Lakanovoj teoriji, registar realnog, pojam *odbacivanja* označava smanjen ili izopšten status u okvirima društvenosti. Doista, ono što je isključeno ili nepriзнato *unutar* psihoanalize upravo je ono što ne može ponovo da uđe u polje društvenog, a da ne zapreti psihozom, to jest raspadanjem samog subjekta. Želim da pokažem da neke odbacene zone unutar društvenosti takođe sadrže tu pretnju na taj način što sačinjavaju područja nenastanljivosti koja subjekt fantazira kao pretnju sopstvenom integritetu koja može dovesti do psihotičkog raspada ("Radije ću umreti nego što ću biti to ili raditi to!"). Videti odrednicu "Izopštavanje" u Jean Laplanche i J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse* (Presses Universitaires de France, Paris, 1967), str. 163-167. </2>

tivnost samog "pola", nećemo moći da mislimo o materijalnosti tela izvan materijalizacije te regulativne norme. Dakle, "pol" nije naprosto nešto što neko ima niti statičan opis onoga što neko jeste: on će biti jedna od normi koje "nekom" omogućavaju da živi, to jest koje omogućavaju telo za život u području kulturne <1> inteligibilnosti. </1>

Na takvoj reformulaciji materijalnosti tela počivaju: (1) drukčije gledanje na materiju tela kao na posledicu dinamike moći u kojem se ona ne može odvojiti od regulativnih normi koje upravljaju njenom materijalizacijom i značenjem tih materijalnih posledica; (2) shvatanje preformativnosti ne kao čina kojim subjekt stvara ono što imenuje već kao reiterativne moći diskursa da proizvede pojave kojima upravlja i koje ograničava; (3) konstruisanje "pola" ne više kao nečeg telesno datog čemu se veštački nameće konstrukcija roda već kao kulturne norme koja upravlja materijalizacijom tela; (4) promišljanje procesa kojim se telesna norma preuzima i prisvaja ne kao nečega što je, u strogoj smislu reči, subjekt pretrpeo, već pre kao procesa preuzimanja pola koji je oblikovao subjekt, "ja" govora; i (5) povezivanje tog procesa "preuzimanja" pola s pitanjem *identifikacije* i s diskurzivnim sredstvima kojima heteroseksualni imperativ omogućuje neke polne identifikacije, a isključuje i/ili ne priznaje druge. Ta isključna matrica koja oblikuje subjekte zahteva, dakle, istovremenu proizvodnju odbačenih bića, onih koja još nisu "subjekti", ali koja čine konstitutivnu spoljašnjost područja subjekta. <2> "Odbačen" </2> ovde označava oblasti društvenog života u kojima se "ne može živeti", koje se "ne mogu nastaniti", ali su ipak gusto naseljene onima koji ne uživaju status subjekta, a čiji je život u znaku onoga što se "ne može živeti" neophodan da bi se opisalo područje subjekta. To područje nenastanljivosti činiće granicu koja opisuje područje subjekta; ono će biti mesto identifikacije od kojeg se strahuje i protiv kojeg - a takođe i pomoću kojeg - područje subjekta ograničava sopstveni zahtev za autonomijom i životom. Dakle, u tom smislu subjekt nastaje zahvaljujući sili isključivanja i odbacivanja: ona, naime, proizvodi konstitutivnu, odbačenu spoljašnjost subjekta koja je, na kraju krajeva, "unutar" subjekta kao njegova sopstvena osnivačka razdelnica.

Nastanak subjekta iziskuje identifikaciju s normativnim fantazmom "pola", a ona se zbiva razlučivanjem koje vrši područje odbačenog i bez kojeg se subjekt ne može pojaviti. Ono stvara valencu "preziranja" kao sablast koja pretili subjektu. Uz to, materijalizacija datog pola ključno će uticati na *propisivanje postupaka identifikacije* tako da će se identifikacija sa odbacivanjem pola uporno odbijati. A ipak

će to nepriznato odbacivanje pretiti razotkrivanjem samou-temeljujućih pretpostavki polnog subjekta budući da je on utemeljen pobijanjem čije posledice ne može potpuno da kontroliše. Zadatak će nam biti da razmotrimo tu pretnju i taj prekid ne kao neprestano osporavanje društvenih normi osuđeno na patos stalnog neuspeha već pre kao kritičko sredstvo u borbi da se iznova artikuliraju sami osnovni uslovi simboličke legitimnosti i inteligibilnosti.

Na kraju, mobilizacija kategorija pola unutar političkog diskursa biće na neki način neizbežno obeležena upravo onim slabostima koje te kategorije uspešno proizvode i isključuju. Iako politički diskursi koji mobilizuju kategorije identiteta teže da podstiču identifikacije u službi nekog političkog cilja, ima razloga za pretpostavku da je istrajavanje **dezidentifikacije** jednako bitno za reartikulisavanje polja demokratske borbe. Moguće je, doista, da se feminističke i nastrane politike mobilizuju upravo pomoću onih praksi koje ističu dezidentifikaciju od regulativnih normi kojima se materijalizuje polna razlika. Takve kolektivne dezidentifikacije mogu podstaći promenu predstave o tome koja tela su važna, a koja tek treba da se pojave kao kritički predmet pažnje.

OD KONSTRUKCIJE DO MATERIJALIZACIJE

Odnos između kulture i prirode na kojem počivaju neki modeli "konstrukcije" roda podrazumeva jednu kulturu ili aktivnost društvenog koje deluju na prirodu; sama priroda se tu, pak, shvata kao pasivna površina koja se prostire izvan društvenog, ali je istovremeno njegova nužna dopuna. Feministkinje su postavile sledeće pitanje: nije li diskurs koji zamišlja delatnost konstruisanja kao nekakvo utiskivanje ili umetanje prećutno muški, i nije li predstava o pasivnoj površini kojoj će čin prodiranja podariti značenje prećutno - ili sasvim očigledno - ženska. Da li se pol prema rodu odnosi kao žensko prema **<3>**muškom?**</3>**

Drugim feministički usmereni istraživači tvrdili su da treba iznova promisliti sam pojam prirode jer on ima svoju povest, i

predstavljanje prirode kao prazne ili beživotne stranice, kao onoga što je, zapravo, uvek već mrtvo izvesno je moderna pojava koja je možda povezana s nastankom tehnoloških sredstava dominacije. Doista, neki su tvrdili da ponovno promišljanje prirode kao skupa dinamičkih međudodosa odgovara i feminističkim i ekološkim ciljevima (i sklopili su inače teško zamisliv savez sa Žilom Delezom). To promišljanje takođe dovodi u pitanje model konstrukcije po kojem društveno jednostrano deluje na prirodno i utiskuje mu svoje parametre i značenja. Zaista, koliko god da je radikalno pravljenje razlike između pola i roda imalo suštinski značaj za bovoarijansku verziju feminizma, njemu je poslednjih godina zamerano da degradira prirodno kao nešto što "prethodi" inteligibilnosti, nešto čemu nedostaje obeležje - ako ne i iskvarenost - društvenog da bi nešto označavalo, da bi bilo saznato, da bi steklo vrednost. Tu se gubi iz vida suštinska činjenica da priroda ima povest, i to ne samo društvenu: naime, pol se dvosmisleno odnosi prema tom pojmu i njegovoj povesti. Pojam "pola" i sam je trusno područje nastalo nizom sporenja o tome šta bi trebalo da bude presudno merilo za razlikovanje dva pola; pojam pola ima povest koja je prekrivena predstavom o mestu ili površini upisivanja. Međutim, kad se zamisli kao takvo mesto ili površina, prirodno se konstruiše i kao bezvredno; štaviše, ono dobija svoju vrednost samo onda kad poprimi društveni karakter, to jest onda kad se priroda odrekne svoje prirodnosti. Dakle, po ovom stanovištu, društveno konstruisanje prirodnog pretpostavlja da je društveno raskrstilo s prirodnim. U meri u kojoj počiva na toj konstrukciji, razlika između pola i roda ide paralelnom linijom; ako je rod društveno značenje do kojeg se pol uzdiže unutar date kulture - ovde ćemo svesno, argumentacije radi, pretpostaviti spornu uzajamnu zamenljivost "društvenog" i "kulturnog" - šta u tom slučaju preostaje od "pola" (pod pretpostavkom da ista preostaje) u trenutku kad se on uzdigne do svog društvenog karaktera kao rod? Ovde je reč o "uzdizanju" kao prenošenju u višu sferu, kao u "Uspenju Bogodoriće". Ako se rod sastoji od društvenih značenja koja poprima pol, onda pol ne **izoštava** društve-

<3>Videti Sherry Ortner, "Is Female to Male as Nature is to Culture?" u *Woman, Culture and society*, Michele Rosaldo i Louise Lamphere, prir. (Stanford University Press, Stanford, 1974), str. 67-68.**</3>**

na značenja kao dodatna svojstva već je **zamenjen** onim društvenim značenjima koja preuzima; u toku tog uzdizanja pol je otkazan, a rod se pojavljuje ne kao član u trajnom odnosu suprotnosti prema polu, već kao član koji apsorbira i izmešta "pol", iz čega se vidi da se pol potpuno supstancijalizovao u rodu ili, s materijalističkog stanovišta, da se potpuno **desupstancijalizovao**.

Kad se razlika pol/rod udruži s pojmom radikalnog jezičkog konstruktivizma, ova teškoća se produbljuje jer će sam pol, za koji se pretpostavlja da prethodi rodu, biti postulat, konstrukcija ponuđena unutar jezika kao ono što prethodi jeziku, prethodi konstrukciji. Ali, taj pol koji je postavljen kao ono što prethodi konstrukciji biće, upravo zato što je postavljen, konstrukcija konstrukcije. Ako je rod društvena konstrukcija pola, i ako se "polu" ne može pristupiti mimo njegove konstrukcije, onda se pokazuje ne samo da se pol izgubio u rodu, već i da je postao nekakva fikcija, možda fantazija, kojoj je naknadno dodeljeno prejezičko mesto kojem se ne može neposredno pristupiti.

Imamo li prava da tvrdimo da "pol" potpuno iščezava, da je on fikcija iznad i protiv istine, iznad i protiv realnosti? Ili se same te suprotnosti moraju promisliti na takav način da je "pol" - ako i jeste fikcija - jedna fikcija unutar čijih nužnosti živimo, bez koje bi sam život bio nezamisliv? A ako je "pol" fantazija, nije li on fantazamsko polje koje sačinjava sam teren kulturne inteligibilnosti? Da li bi takvo novo promišljanje tih konvencionalnih suprotnosti povuklo za sobom i novo promišljanje uvreženog značenja "konstruktivizma"?

Radikalno konstruktivističko stanovište često je proizvodilo tu premisu kojom je istovremeno pobijalo i potvrđivalo sopstveni poduhvat. Ako takva teorija ne može da objasni "pol" kao mesto ili površinu na kojoj deluje, onda će ona na kraju pretpostaviti da pol nije konstruisan i time priznati granice jezičkog konstruktivizma, nehotično upisujući ono što ostaje neobjašnjivo u okviru konstrukcije. Ako je pol, pak, hotimična premissa, fikcija, onda rod ne pretpostavlja pol na koji deluje već pogrešno imenuje jedan prediskurzivni "pol" dok konstrukcija poprima značenje jezičkog monizma, što znači da je sve uvek i samo jezik. Odatle proizlazi žučna rasprava koje smo se sili naslušali: ili se (1) konstruktivizam svodi na jezički monizam, što vodi shvatanju da je jezička konstrukcija generativna i deterministička. Kritičari koji usvajaju tu pretpostavku kažu "Ako je sve diskurs, šta se zbiva s telom?" Ili se (2) konstrukcija svodi na verbalnu aktivnost koja, izgleda, pretpostavlja subjekt, a kritičari koji usvajaju tu pretpostavku kažu, "Ako je rod konstruisan, ko je taj što konstruiše?"; mada je, naravno, najumesnija formulacija tog pitanja sledeća: "Ako je subjekt konstruisan, ko onda konstruiše subjekt?" U prvom slučaju, konstrukcija je zauzela mesto božanskog pokretača koji ne samo uzrokuje već i sačinjava sve što je njegov objekt; to je božanski performativ koji podaruje biće onome što imenuje i potpuno ga konstituiše, ili tačnije, to je ona vrsta tranzitivnog upućivanja koja u isto vreme imenuje i ustanovljuje. Po tom shvatanju konstrukcije, da bi nešto bilo konstruisano ono mora biti stvoreno i determinisano tim procesom.

U drugom i trećem slučaju, reklo bi se, preteže zavodljivost gramatike; kritičar pita "Zar ne mora postojati ljudski akter, subjekt ako hoćete, koji upravlja tokom konstrukcije?" Ako prva verzija konstruktivizma pretpostavlja da konstrukcija dejstvuje deterministički, izrugujući se ljudskoj aktivnosti, druga shvata konstruktivizam kao nešto što pretpostavlja voljni subjekt koji stva-

ra svoj rod kroz instrumentalnu aktivnost. Konstrukcija se u tom slučaju shvata kao neka vrsta veštačke tvorevine kojom se može manipulirati; ta koncepcija ne samo što pretpostavlja subjekt, već vraća ugled voljnom subjektu humanizma koji je konstruktivizam povremeno dovodio u pitanje.

Ako je rod konstrukcija, mora li postojati "ja" ili "mi" koje obavlja ili vrši tu konstrukciju? Kako može postojati aktivnost - konstruisanje - bez aktera koji joj prethodi i koji je vrši? Kako bismo objasnili motivaciju i pravac konstruisanja bez takvog subjekta? Odgovorila bih napomenom da je potrebna izvesna podozrivost prema gramatici da bi se to pitanje postavilo u drukčijoj svetlosti. Naime, ako je rod konstruisan to ne znači nužno da ga je konstruisalo neko "ja" ili "mi" koje nije podvrgnuto, podređeno rodu u procesu koji je, između ostalog, skup razlikovnih relacija koje stvaraju govorne subjekte. Podvrgnuto rodu, ali njime subjektivisano, "ja" ne prethodi procesu određivanja roda niti za njim sledi već se pomalja samo unutar samih rodni relacija i to kao njihova matrica.

То nas, dakle, vraća na drugi prigovor, na tvrđenje da konstruktivizam ne dopušta delanje, da ga lišava njegovog nosioca - subjekta - i da na kraju ipak pretpostavlja subjekt koji dovodi u pitanje. Tvrditi da je sam subjekt proizveden u rodnoj matrici odnosa i kao ta rodna matrica ne znači raskrstiti sa subjektom već postavljati pitanja o uslovima njegovog pojavljivanja i delovanja. Ta "delatnost" određivanja roda ne može, strogo uzevši, biti ljudski čin ili izraz, voljno prisvajanje, i ona sasvim izvesno *nije* stavljanje maske; ona je matrica, kulturno stanje koje prethodi svakom htenju i omogućuje ga. U tom smislu matrica rodni relacija prethodi pojavljivanju "ljudskog". Pogledajmo medicinsku interpelaciju koja (i ne računajući nedavnu pojavu sonograma) pomera odojče od "ono"

ka "ona" ili "on" i tim imenovanjem "devojči" devojčicu, uvođi je u područje jezika i srodstva pomoću umetanja roda. Ali, "devojenje" devojčice ne završava se time; naprotiv, tu utemeljujuću interpelaciju ponavljaju razni autoriteti u različitim vremenskim intervalima kako bi ojačali ili osporili taj naturalizovani efekat. Imenovanje je postavljanje granice i ujedno ponavljano usađivanje norme.

Takve atribucije i interpelacije doprinose onom polju diskursa i moći koje orkestrira, razgraničava i održava ono što se naziva "čovekom". To najjasnije vidimo na primerima odbačenih bića koja nisu prošla proces određivanja roda na odgovarajući način; i sama njihova ljudskost dovodi se u pitanje. Doista, konstruisanje roda služi se sredstvima isključivanja, takvima da se čovek ne samo proizvodi iznad i protiv nečoveka već i nizom odbacivanja, radikalnih brisanja kojima je, strogo uzevši, uskraćena mogućnost kulturne artikulacije. Zato nije dovoljno tvrditi da su ljudski subjekti konstruisani; konstruisanje čoveka je, naime, diferencijalna operacija koja proizvodi više i manje "ljudsko", neljudsko, ljudski nezamislivo. Te isključene pozicije ograničavaju "ljudsko" kao njegova konstitutivna spoljašnjost i opsedaju granice kao neprestana mogućnost njihovog narušavanja i <4>reartikulacije.</4>

Paradoksalno je to što ispitivanje brisanja i isključivanja kojima se služi konstruisanje subjekta nije više konstruktivizam, ali nije ni esencijalizam. Naime, postoji "spoljašnjost" onoga što je konstruisano diskursom, ali to nije apsolutna spoljašnjost, ontološko "s one strane" koje prelazi granice diskursa ili im se <5>suprotstavlja;</5> kao konstitutivna "spoljašnjost", to je ono što može biti predmet mišljenja - ako to uopšte može - samo u odnosu prema tom diskursu na njegovim najslabijim granicama i upravo kao te najslabije granice. Na taj

<4>Različiti, ali povezani pristupi problematici isključivanja, odbacivanja i stvaranja "ljudskog" mogu se naći u: Julija Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, prev. Leon Roudiez (Columbia University Press, New York, 1982); John Fletcher i Andrew Benjamin, *Abjection, Melancholia and Love: The Work of Julia Kristeva* (Routledge, New York and London, 1990); Jean-Francois Lyotard, *The Inhuman: Reflections on Time*, prev. Geoffrey Bennington i Rachel Bowlby (Stanford University Press, Stanford, 1991).</4>

<5>Veoma provokativno tumačenje koje pokazuje kako je problem jezičke referencijalnosti povezan sa upućivanjem na tela i šta u tom slučaju može značiti "referencija" videti u: Cathy Caruth, "The Claims of Reference", *The Yale Journal of Criticism*, jesen 1999, broj 1, str. 193-206.</5>

način spor između konstruktivizma i esencijalizma potpuno promašuje smisao dekonstrukcije koji se nikad nije mogao iskazati stavom "sve je diskurzivno konstruisano"; taj stav pripada jednoj vrsti diskurzivnog monizma ili lingvisticizma koja odbija konstitutivnu snagu isključivanja, brisanja, nasilnog isterivanja, odbacivanja i njen subverzivni povratak među same članove diskurzivne legitimnosti.

Reći da postoji matrica rodних relacija koja uspostavlja i održava subjekt ne znači tvrditi da postoji jedinstvena matrica koja svojim jedinstvenim i determinističkim delovanjem proizvodi subjekt kao svoju posledicu. To znači postaviti "matricu" u položaj subjekta unutar gramatičke formulacije koja se i sama mora iznova promisliti. Doista, iskazna forma "Diskurs konstruiše subjekt" zadržava subjekt-poziciju gramatičke formulacije čak i kad zamenjuje mesta subjekta i diskursa. Konstrukcija mora značiti nešto više od takvog menjanja mesta termina.

Postoje branioci i kritičari konstrukcije koji konstruišu taj položaj duž strukturalističkih linija. Oni često tvrde da subjekt zapravo konstruišu strukture, bezlične sile kakve su Kultura, Diskurs ili Moć, pri čemu ti termini zauzimaju gramatičko mesto subjekta nakon što je "ljudsko" proterano sa svog mesta. Po takvom stanovištu, gramatičko i metafizičko mesto subjekta preostaje čak i kad se čini da kandidat koji ga zauzima rotira. Zato se konstrukcija još shvata kao jednostran proces koji je otpočeo prethodni subjekt, što osnažuje pretpostavku metafizike subjekta da se iza svake aktivnosti krije voljni pokretački subjekt. Po tom stanovištu, diskurs ili jezik društvenog se personifikuje i time se ponovo učvršćuje metafizika subjekta.

Po drugom stanovištu, konstruisanje nije delatnost već čin koji se događa jedanput i čije su posledice jednom za svagda utvrđene. Konstruktivizam se na taj način svodi na determinizam i podrazumeva uklanjanje ili svrgavanje ljudskog nosioca aktivnosti.

Tim gledištem je prožeto pogrešno tumačenje Fukoa koje ovom autoru prebacuje da je "personifikovao" moć: ako je moć pogrešno konstruisana kao gramatički i metafizički subjekt, i ako je to metafizičko mesto unutar humanističkog diskursa bilo povlašćeno mesto ljudskog, izgleda da je moć svrgnula ljudsko kao izvor delatnosti. Ali, ako se Fukoovo shvatanje moći razume kao narušavanje i podrivanje te gramatike i metafizike subjekta, ako moć orkestrira nastajanje i opstajanje subjekta, onda se ona ne može objasniti pomoću "subjekta" koji je njena posledica. Tu više neće moći opravdano da se tvrdi da izraz "konstrukcija" pripada gramatičkom položaju subjekta, jer konstrukcija nije ni subjekt ni njegov čin, već proces ponavljanja zahvaljujući kojem se pojavljuju i "subjekt" i "činioci". Ne postoji moć koja deluje već samo ponovljeno delovanje koje je moć u svojoj istrajnosti i nepostojanosti.

Umesto tih koncepcija konstrukcije predložila bih povratak pojmu materije i to ne kao mesta ili površine već kao *procesa materijalizacije koji se s vremenom stabilizuje i proizvodi efekat granice, postojanosti i površine koji nazivamo materijom*. Mislim da se to što je materija uvek materijalizovana mora promišljati u vezi s produktivnim i uistinu materijalizujućim učincima regulativne moći u fukovskom <6>smislu. </6> Tako se više ne postavlja pitanje kako je rod konstituisan kao određeno tumačenje pola i pomoću njega (pitanje koje ostavlja neteoretizovanom "materiju" pola) već pomoću kojih regulativnih normi je materijalizovan sam pol? I kako to da tretiranje materijalnosti pola kao datog pretpostavlja i učvršćuje normativne uslove sopstvenog pojavljivanja?

U suštini, dakle, konstrukcija nije ni jedinstven čin ni uzročni proces koji je subjekt pokrenuo i koji kulminira kao skup utvrđenih posledica. Konstrukcija ne samo što se zbiva u vremenu već je i sama vremenski proces koji napreduje kroz ponavljanje normi; u toku tog ponavljanja pol se i proizvodi i

<6>Iako Fuko pravi razliku između pravnih i proizvodnih modela moći u *Istoriji seksualnosti*, Prvi deo, prev. Jelena Stakić (Prosveta, Beograd, 1982), ja sam pokušala da pokažem da se ta dva modela uzajamno pretpostavljaju. Proizvodnja subjekta - njegova subjektivacija (*assujetissement*) - jedno je od sredstava njegovog regulisanja. Videti moj tekst "Sexual Inversion" u Domna Stanton, prir., *Discourses of Sexuality* (University of Michigan Press, Ann Arbor, 1992) str. 344-361. </6>

<7>destabilizuje.</7> Kao nataloženi učinak te reiterativne ili ritualne prakse, pol zadobija svoj naturalizovani efekat, a ipak to ponavljanje otvara i procepe i pukotine kao konstitutivne slabosti takve konstrukcije, kao ono što izmiče sopstvenoj normi ili iz nje iskoračuje, kao ono što ne može biti potpuno definisano ili utvrđeno repetitivnim radom te norme. Ta slabost je **de**konstitutivna mogućnost u samom procesu ponavljanja, moć koja poništava upravo one efekte kojima se "pol" utvrđuje, mogućnost da se utvrđivanje normi "pola" dovede u krizu koja može biti <8>produktivna.</8>

Pokazuje se da neke formulacije radikalno konstruktivističkog stano-
višta gotovo neizbežno proizvode povremena zaoštavanja; naime, izgleda da konstruktivizam, kad se konstruiše kao jezički idealizam, osporava realnost tela, nadležnost nauke, navodne činjenice rođenja, starenja, bolesti i smrti. Kritičar bi mogao da optuži konstruktivistu i za izvesnu somatofobiju i da od tog apstraktnog teoretičara zatraži dokaze da će, u najmanju ruku, priznati različitost polnih delova, aktivnosti, sposobnosti, hormonalne i hromozomske razlike koje se mogu priznati bez pozivanja na "konstrukciju". Iako u ovom trenutku želim potpuno da razuverim i umirim svog sagovornika, preovlađuje izvesna strepnja. "Priznati" neporecivost "pola" ili njegovu "materijalnost", to uvek znači priznati neke verzije "pola", neke oblike "materijalnosti". Nije li upravo diskurs u kojem i zahvaljujući kojem dolazi do tog priznanja - a do njega zaista uvek dolazi - uobičajio pojavu koju priznaje? Tvrditi da je diskurs formativan ne znači tvrditi da on rađa, uzrokuje ili potpuno sačinjava ono što priznaje; to pre znači tvrditi da ne postoji referenca na čisto telo koja u isti mah ne bi bila i dalje uobličavanje toga tela. U tom smislu, ne poriče se jezička sposobnost upućivanja na polno uobličena tela već se menja samo značenje "referencijalnosti". Filozofskim rečima, tvrđenje kojim se nešto konstatuje uvek je u izvesnoj meri performativno.

Dakle, ako neko prizna materijalnost pola ili tela, da li on samim tim priznanjem - performativno - materijalizuje taj pol? I dalje, kako je moguće da ponovljeno priznanje tog pola - koje ne mora biti izgovoreno niti napisano već "signalizovano" na mnogo neupadljiviji način - vodi taloženju i proizvodnji tog materijalnog efekta?

Umeren kritičar mogao bi priznati da je *neki deo* "pola" konstruisan, ali neki drugi izvesno nije, a onda će, naravno, biti dužan ne samo da razluči ono što jeste od onog što nije konstruisano, već i da objasni kako se to "pol" razlaže na delove čija razlika nije nastala konstrukcijom. Ali, kad se povuče linija razgraničenja između tih očigledno različitih delova, "nekonstruisano" se još jednom ograničava praksom ozna-

<7>To nije naprosto stvar konstruisanja performativnosti kao ponavljanja činova, kao da "činovi" ostaju netaknuti i uvek identični sa sobom dok se ponavljaju u vremenu (pri čemu se vreme shvata kao nešto spoljašnje u odnosu na same "činove"). Naprotiv, sam čin je ponavljanje, taloženje i zamrzavanje prošlosti koja je upravo isključena svojim činolikim statusom. U tom smislu čin je uvek privremeno podbacivanje pamćenja. U daljem izlaganju koristim lakanovsku zamisao da se svaki čin mora konstruisati kao ponavljanje, ponavljanje onoga čega se ne možemo setiti, što je nepovratno izgubljeno, dakle, uporna sablast raščinjavanja subjekta. Deridijanski pojam ponovljivosti, formulisan kao odgovor na teoretizaciju govornih činova Džona Serla i Dž. L. Ostina podrazumeva i to da je svaki čin sam po sebi ponovno citiranje, citiranje koje pretvodi nizu činova koji su implicitno sadržani u datom činu, što svaki "sadašnji" čin lišava njegove sadašnjosti. O razlici između ponavljanja u službi fantazije gospodarenja (to jest, ponavljanja činova koji grade subjekt, konstruktivnih ili konstitutivnih činova subjekta) i zamisli o ponavljanju-prinudi, preuzetoj od Frojda, koja razbija tu fantaziju gospodarenja i postavlja joj granice videti 9. napomenu.</7>

<8>Pojam temporalnosti ne bi trebalo da bude konstruisan kao puki sled zasebnih "momenata" između kojih postoji jednak razmak. Takvo prostorno preslikavanje vremena dolazi na mesto jednog matematičkog modela za onu vrstu trajanja koja se opire prostornim metaforama. Nastojanja da se opiše i imenuje taj vremenski raspon teže da uvedu prostorno preslikavanje (kao što su pokazali filozofi od Bergsona do Hajdegera). Stoga je važno da se istakne efekat **taloženja** koji se podrazumeva u temporalnosti konstruisanja. Ono što se naziva "momentima" ovde nisu zasebne i ekvivalentne vremenske jedinice, jer će "prošlost" biti nagonilavanje i zamrzavanje takvih "momenata" sve do nemogućnosti njihovog razlikovanja. Ali, ona će se sastojati i od onoga što je izbačeno iz konstrukcije, od potisnutih, zaboravljenih i nepovratno isključenih područja. Ono što nije uključeno - što je ospoljeno granicom - kao pojavni sastojak nataloženog efekta zvanog "konstrukcija" imaće jednako suštinski značaj za njegovu definiciju kao i ono što je uključeno; ta spoljašnjost se ne može razlikovati kao "momenat". Doista, ideja "momenta" možda nije ništa drugo do retrospektivna fantazija o matematičkom gospodarenju nametnutom isprekidanim trajanjima prošlosti. Tvrditi da je konstrukcija u suštini stvar ponavljanja znači dati prednost vremenskom modalitetu "konstrukcije". U meri u kojoj takva teorija iziskuje oprostorenje vremena kroz postuliranje zasebnih i ograničenih momenata, to vremensko objašnjenje konstrukcije pretpostavlja oprostorenje same temporalnosti, što bismo, idući za Hajdegerom, mogli shvatiti kao

svođenje temporalnosti na vreme.

Fukoovsko isticanje konvergentnih relacija moći (koje bi se eksperimentalno moglo suprotstaviti deridijanskom naglašavanju ponovljivosti) podrazumeva prostorno preslikavanje relacija moći koje u toku genealoškog procesa čine konstruisani efekat. Zamisao konvergenције pretpostavlja i kretanje i prostor; zbog toga ona, reklo bi se, izmiče paradoksu koji smo pomenuli, a po kojem samo objašnjenje temporalnosti iziskuje oprostorenje "momenata". S druge strane, Fukoovo objašnjenje konvergenције ne teoretizuje do kraja ono što se zbiva u "kretanju" kojim, po njemu, konvergiraju moć i diskurs. U izvesnom smislu "preslikavanje" moći ne teoretizuje temporalnost do kraja.

Važno je razlikovati deridijansku analizu ponovljivosti od prostog ponavljanja u kojem se razmaci između vremenskih "momenata" shvataju kao jednoobrazni u svom prostornom prostiranju. "Međurazmak" kojim se "momenti" vremena izdvajaju kao zasebni nije ono što bismo mogli, na deridijanski način, oprostoriti ili ograničiti kao objekt koji ima prepoznatljiv identitet. Ta razlika ne može se tematizovati, ona podriiva i poništava svaki zahtev za diskretnim identitetom, uključujući i identitet "momenata". Razliku između momenata ne čini prostorno protegnuto trajanje; da je tako, i ono samo bilo bi jedan "momenat" i ne bi moglo da objasni ono što pada između momenata. To "između", koje je u isti mah "između" i "izvan" jeste nešto poput prostora i vremena koji se ne mogu tematizovati dok konvergiraju.

Fukoov jezik konstrukcije sadrži reči kakve su "uvećavanje", "umnožavanje" i "konvergenција"; sve one pretpostavljaju jedno vremensko područje koje nije eksplicitno teoretizovano. Ovde je teškoća delom u tome što Fuko, doduše, želi da njegovo objašnjenje genealoških efekata bude istorijski specifično, ali pretpostavlja jedno genealoško objašnjenje filozofskom objašnjenju temporalnosti. U "Subjektu i moći" ("The Subject and Power", Hubert Dreyfus i Paul Rabinow, prir., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* /Northwestern University Press, Chicago, 1983/) Fuko se poziva na "raznovrsnost... logičkog sleda" koja je svojstvena relacijama moći. On bi nesumnjivo hteo da odbaci prividnu linearost koju podrazumevaju modeli ponovljivosti i koja ih povezuje s linearnošću starijih modela istorijskog sleda. A ipak, ne dobijamo nikakvu specifikaciju "sleda": da li se istorijski menja sam pojam "sleda" ili postoje konfiguracije sleda koje se menjaju dok sam sled ostaje nepromenljiv? Na neki način, obe pozicije zanemaruju specifičnu društvenu formaciju i figuraciju temporalnosti. Da bi se razumela temporalnost društvene konstrukcije valjalo bi konsultovati radove Pjera Burdijea. </8>

čavanja, a sama ta granica koja bi trebalo da zaštiti neke delove pola od nepoželjnih tragova konstruktivizma sad je definisana konstrukcijom antikonstruktiviste. Da li je konstrukcija nešto što se događa već postojećem objektu, unapred datoj stvari, i da li se ona događa *postepeno*? Ili se možda obe strane u raspravi pozivaju na neizbežnu praksu označavanja, razgraničavanja i razlučivanja onoga na šta će se kasnije "pozvati" na takav način da to uvek podrazumeva - i često prikriva - prethodno razgraničenje? Zaista, naivno ili direktno "upućivanje" na jedan takav objekt koji ne pripada diskursu uvek iziskuje razgraničavanje diskurzivnog i izvandiskurzivnog. A kad do tog razgraničenja dođe, izvandiskurzivno je uvek uobičajeno upravo onim diskursom od kojeg teži da se oslobodi. Samo to razgraničenje, koje se često vrši kao neteoretizovana pretpostavka, u bilo kom činu opisivanja povlači granicu koja uključuje i isključuje, to jest presuđuje šta će pripadati objektu na koji ćemo zatim upućivati. To isključno obeležavanje imaće izvesnu normativnu snagu, a svakako i izvesnu nasilnost, jer ono može da konstruiše samo brisanjem; ono može da ograniči neku stvar samo nametanjem izvesnog merila, načela selektivnosti. **O** tome šta će biti uključeno u granice "pola" odlučiće manje-više prećutna operacija isključivanja. Ako dovedemo u pitanje postojanost strukturalističkog zakona koji deli i ograničava "polove" pomoću njihove dvojne diferencijacije unutar heteroseksualne matrice, to ćemo učiniti iz područja izvan te granice (ne sa neke "pozicije" već iz diskurzivnih mogućnosti koje je omogućila konstitutivna spoljašnjost hegemonističkih pozicija) i time ćemo uspostaviti prelomni povratak onoga što je isključeno iz same logike heteroseksualne simbolike. **O**vaj tekst će, dakle, tragati za mogućnošću takvog preloma, ali tako što će indirektno odgovarati na dva prepletena pitanja koja su upućivana konstruktivističkim tumačenjima roda i to ne zato da bi se branio konstruktivizam per se već da bi se ispitala brisanja i isključivanja koja čine njegove granice. Te kritike pretpostavljaju jedan skup metafizičkih suprotnosti između materijalizma i idealizma koji je ugrađen u nasledenu gramatiku i koji je, kao što ću pokušati da dokažem, kritički redefinisana poststrukturalističkom reinterpretacijom uloge diskurzivne performativnosti u materijalizaciji pola.

PERFORMATIVNOST KAO PRAKSA CITIRANJA

Kad lakanovskim jezikom kažemo da neko preuzima "pol", gramatika te rečenice navodi nas da očekujemo da postoji "neko" ko se, po buđenju, osvrne oko sebe i odluči koji "pol" će preuzeti danas; tu se

preuzimanje brzo približava predstavi o promišljenom izboru. Ali, ako to preuzimanje *diktira* regulativni aparat heteroseksualnosti koji se ponavlja u prinudnom proizvodnji "pola" onda je ono od samog početka ograničeno. A ako tu postoji nosilac delovanja, njega treba tražiti, koliko god to paradoksalno izgledalo, u mogućnostima koje se otvaraju u tom ograničenom prisvajanju regulativnog zakona i zahvaljujući njemu, to jest njegovoj materijalizaciji, prinudnom prisvajanju tih normativnih zahteva i poistovećivanju s njima. Oblikovanje, izrada, nošenje, kruženje, značenje tog tela snabdevenog polom neće biti skup činova saobrazenih zakonu; naprotiv, biće to skup činova koje je zakon pokrenuo, nagomilavanje citata i prerusavanje zakona koje proizvodi materijalne efekte, doživljena nužnost tih efekata kao i doživljeno osporavanje te nužnosti.

Performativnost, dakle, nije jedinstven "čin"; ona je uvek ponavljanje norme ili skupa normi, a u meri u kojoj u sadašnjosti zadobija status sličan činjenju; ona prikriva ili prerusava konvencije od čijeg ponavljanja se, zapravo, sastoji. Štaviše, taj čin nije u prvom redu teatralan; njegova prividna teatralnost nastaje u meri u kojoj njegova istoričnost ostaje prerusena (i obrnuto, njegova teatralnost dobija izvesnu neizbežnost usled nemogućnosti punog razotkrivanja njegove istoričnosti). U okviru teorije govornih činova, performativ je ona govorna praksa koja sprovodi ili proizvodi ono što <9>imenuje.</9> Po biblijskom tumačenju performativa, to jest "Neka bude svetlost!", izgleda da se nekoj pojavi imenovanjem dodeljuje biće *zahvaljujući moći ili volji subjekta*. Kad kritički reformuli-

še performativ, Derida jasno pokazuje da ta moć nije funkcija pokretačke volje već je uvek izvedena:

Da li bi performativni iskaz mogao da bude uspešan ako njegova formulacija ne bi ponavljala jedan "koderan" ili ponovljiv iskaz ili, drugim rečima, ako formula koju izgovaram da bih otvorio neki sastanak, porinuo brod ili sklopio brak ne bi bila prepoznatljiva kao saobrazna s ponovljivim modelom, ako ne bi na neki način bila prepoznatljiva kao "citat"?... u takvoj tipologiji neće nestati kategorija intencije; ona će imati svoje mesto, ali sa tog mesta više neće biti kadra da upravlja čitavom scenom i sistemom iskazivanja <10>(l'enonciation).</10>

U kojoj meri diskurs dobija punomoć da stvori ono što imenuje citiranjem konvencija autoriteta? I da li se subjekt pojavljuje kao autor sopstvenih diskurzivnih efekata u tolikoj meri da praksa citiranja kojom je uslovljen i mobilisan ostaje neprimećena? Da nije možda proizvodnja subjekta kao pokretača sopstvenih efekata upravo posledica te prerusene prakse citiranja? Drugim rečima, norma pola održava se i deluje u meri u kojoj je "citirana" kao takva norma, ali ona u isti mah crpi svoju moć iz citiranja koje nameće. Kako bismo mogli da čitamo "citiranje" normi pola kao proces približavanja takvim normama ili "*poistovećivanja sa*" njima?

Pored toga, u kom je stepenu polno telo osigurano unutar psihoanalize pomoću praksi identifikacije kojima upravljaju regulativne sheme? Identifikaciju ovde ne shvatamo kao podražavačku aktivnost kojom svesno biće sebe oblikuje po uzoru na neko drugo svesno biće; naprotiv, identifikacija je žudnja

<9>Videti J.L. Austin, *How to Do Things with Words*, J.O. Urmson i Maria Sbisà, prir. (Harvard University Press, Cambridge, 1955) i *Philosophical Papers* (Oxford University Press, Oxford, 1961), naročito stranice 233-252; Shoshana Felman, *The Literary Speech-Act: Don Juan with J.L. Austin, or Seductions in Two Languages*, prev. Catherine Porter (Cornell University Press, Ithaca, 1983); Barbara Johnson, "Poetry and Performative Language: Mallarmé and Austin", u *The Critical Difference: Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading* (John Hopkins University Press, Baltimore, 1980) str. 52-66; Mary Louise Pratt, *A Speech Act Theory of Literary Discourse* (Indiana University Press, Bloomington, 1977); i Ludvig Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, prev. Ksenija Maricki-Gdanski, Nolit, Beograd, 1969. Prvi deo.</9>

<10>Jacques Derrida, "Signature, Event, Context", u *Limited, Inc.*, Gerald Graff, prir.; prev. Samuel Weber i Jeffrey Mehlman (Northwestern University Press, Evanston, 1988) str. 18.</10>

za asimilacijom zahvaljujući kojoj se pojavljuje <11>ego.</11> Frojd tvrdi da je "ego najpre i nadasve telesni ego", da je potom "projekcija <12>površine"</12> koju možemo opisati i kao imaginarnu morfologiju. Rekla, bih, štaviše da ta imaginarna morfologija nije presocijalna ili presimbolička operacija već je i sama orkestrirana regulativnim shemama koje proizvode inteligibilne morfološke mogućnosti. Te regulativne sheme nisu bezvremene strukture već merila inteligibilnosti koja proizvode i potčinjavaju tela koja su važna.

Ako se pomoću identifikacionih praksi postiže formulacija telesnog ega, osećanje čvrstog obrisu i utvrđivanje prostornih granica, i ako psihoanaliza potvrdi hegemonijske operacije tih identifikacija, možemo li tada tumačiti psihoanalizu kao usađivanje heteroseksualne matrice na nivou telesne morfogeneze? Ono što Lakan naziva "pristupanjem" simboličkom zakonu ili njegovim "preuzimanjem" može se tumačiti kao neka vrsta **citiranja** tog zakona, što nam daje priliku da povežemo pitanje materijalizacije pola sa redefinisanjem performativnosti kao prakse citiranja. Iako Lakan tvrdi da simbolički zakon ima poluautonoman status koji prethodi subjektivom prihvatanju polne pozicije, te normativne pozicije, to jest "polovi", poznate su samo zahvaljujući aproksimacijama koje one same stvaraju. Na taj način, snaga i nužnost tih normi ("pol" kao simbolička funkcija mora biti shvaćen kao neka vrsta zapovesti ili naloga) funkcionalno **počivaju na** aproksimaciji i citiranju zakona; zakon bez sopstvene aproksimacije nije zakon ili, tačnije,

<11>Videti Michael Omi i Howard Winant, *Racial Formation in the United States: From 1960s to 1980s* (Routledge, New York, 1986). Videti i Antony Appiah, "The Uncompleted Argument: Du Bois and the Illusion of Race", u Henry Louis Gates, Jr., prir., *"Race", Writing and Difference* (University of Chicago Press, Chicago, 1986), str. 21-37; Colette Gillaumin, "Race and Nature: The System of Marks", *Feminist Studies*, sv. 8, br. 2 (jesen 1998), str. 25-44; David Lloyd, "Race Under Representation", *Oxford Literary Review* 13 (proleće 1991), str. 62-94; Sylvia Wynter, "On Disenchanted Discourse: 'Minority' Literary Criticism and Beyond", u Abdul R. JanMohammed i David Lloyd, prir., *The Nature and Context of Minority Discourse* (Oxford University Press, 1990), str. 432-469.

Ponavljam, tvrditi da je rasa proizvedena, konstruisana ili čak da ima fiktivan status ne znači tvrditi da je ona veštačka i da se može izbeći. Patriša Vilijams završava *Alhemiju rase i prava* rečenicom koja ističe da su retoričke konstrukcije rase doživljene: "A complexity of messages implied in our being" (*The Alchemy of Race and Rights*, Harvard University Press, Cambridge, 1991), str. 236. U dodatku pod naslovom "Napomena o kategorijama" ona primećuje: "Iako je to što sam crna bila najmoćnija društvena atribucija u mom životu, ipak je to samo jedna od brojnih vladajućih naracija ili vrhovnih fikcija kojima neprestano preoblikujem sebe u svetu" (str. 256). Tu atribucija crnog nije samo jedna od mnogih "vrhovnih fikcija", već je i mobilizatorska fikcija, fikcija kojom ona sebe misaono preoblikuje. Ovdje ta atribucija, koliko god fiktivna, nije samo "vrhovna", to jest nije samo jedan neprekidan i moćan okvir, već je, začudo i na sreću, **izvor** njene transformacije, sredstvo koje je omogućuje. Navodim te redove da bih istakla da nazvati rasu konstrukcijom ili atribucijom nikako ne znači lišiti samu tu reč njene snage u životu; naprotiv, ona postaje upravo vrhovna i neizbežna sila unutar politički zasićenog diskursa u kojem značenje te reči neprestano mora biti menjano **protiv** njenih rasističkih upotreba.</11>

<12>Sigmund Freud, *The Ego and the Id*, James Strachey, prir.; prev. Joan Riviere (Norton, New York, 1960), str. 16</12>

on ostaje vladajući zakon samo za one koji su spremni da ga potvrde na temelju religijske vere. Ako se "pol" preuzima na isti način na koji se zakon citira - ta analogija će kasnije u tekstu biti potvrđena - onda se zakon pola učvršćuje i idealizuje u više navrata kao zakon samo u onoj meri u kojoj ga ponavljaju kao zakon i proizvode kao zakon - prethodno postojeći i nedosežan ideal - sami oni citati kojima, kako se veruje, upravlja. Ako Lakanovo značenje "preuzimanja" protumačimo kao citiranje, zakon više nije dat u postojanom obliku koji prethodi njegovom citiranju već ga je citiranje proizvelo kao nešto što prethodi smrtnim aproksimacijama koje vrši subjekt i što ih premaša.

U tom smislu, simbolički zakon kod Lakana može biti kritikovao onako kako je Niče kritikovao predstavu o Bogu: moć koja se pripisuje toj prethodnoj i idealnoj moći izvedena je iz samog tog pripisivanja i od njega je <13>skrenuta.</13> Upravo to poimanje nelegitimnosti zakona pola dramatizovano je u izvesnom stepenu u savremenom filmu *Pariz go-ri*: opstajanje ideala koji se vidi u ogledalu kao ideala zavisi upravo od tog ogledanja. Iako je simboličko naizgled sila kojoj se čovek ne može odupreti bez psihoze, ono treba da bude iznova promišljeno kao niz normativizujućih naloga koji obezbeđuju granice pola na taj način što prete psihozom, odbacivanjem, psihičkom nesposobnošću za život. Dalje, taj "zakon" može ostati zakon samo u meri u kojoj nalaže diferencirana citiranja i aproksimacije nazvane "žensko" i "muško". Pretpostavci da simbolički zakon pola ima odvojivu ontologiju koja prethodi njegovom prihvatanju i od njega je nezavisna suprotstavlja se shvatanje da je upravo citiranje zakona mehanizam njegove proizvodnje i artikulacije. Dakle, ono što simboličko "nameće" jeste citiranje njegovog zakona koji sopstvenom snagom ponavlja i učvršćuje podvalu. Šta bi značilo "citirati" zakon na takav način da se on drukčije proizvede, "citirati" zakon zato da bi se ponavljala i prisvajala njegova moć,

razotkriti heteroseksualnu matricu i ukinuti efekat njene nužnosti?

Proces te sedimentacije ili onoga što bismo mogli nazvati *materijalizacijom* biće neka vrsta prakse citiranja, zadobijanje bića pomoću citiranja moći, jednog citiranja koje uspostavlja prvobitno saučesništvo s moći u uobličavanju "Ja".

U tom smislu, delovanje koje označava performativnost pola biće direktno suprotno svakom pojmu voljnog subjekta koji postoji sasvim po strani od regulativnih normi kojima se suprotstavlja. Paradoks subjektivacije (*assujettissement*) upravo je to što takve norme čine mogućim — ako ga i ne stvaraju — subjekt koji im se odupire. Iako to konstitutivno ograničenje ne isključuje mogućnost delovanja, ono postavlja delovanje kao reiterativnu ili reartikulativnu praksu imanentnu moći, a ne kao spoljašnje suprotstavljanje moći.

Ova reformulacija performativnosti povlači sledeće: a) performativnost roda ne može se teoretizovati mimo nasilne i reiterativne prakse regulativnih režima pola; b) objašnjenje delovanja uslovljenog upravo tim režimima diskursa/moći ne može se pobrkati sa voluntarizmom ili individualizmom, a još manje sa potrošačkim duhom, i ni u kom slučaju ne pretpostavlja subjekt koji bira; c) režim heteroseksualnosti deluje u pravcu opisivanja i ocrtavanja obrisa "materijalnosti" pola, a ta materijalnost se uobličuje i održava materijalizacijom regulativnih normi koje su jednim delom norme heteroseksualne hegemonije; d) materijalizacija normi iziskuje procese identifikacije kojima se norme preuzimaju ili usvajaju, a te identifikacije prethode nastajanju subjekta i omogućuju ga, ali ih, strogo uzevši, ne vrši subjekt; i e) granice konstruktivizma su vidljive na onim granicama telesnog života na kojima se odbačena ili obezakonjena tela ne shvataju kao "tela". Ako se u diskursu omeđi materijalnost pola, to omeđivanje proizvešće područje isključenog "pola" koji je lišen legitimiteta. Zato će biti

<13> Niče tvrdi da je ideal Boga proizveden "u istoj meri" kao i čovekovo osećanje promašenosti i bede, i da je proizvodnja Boga zapravo idealizacija koja je ustanovila i ojačala tu bedu; vidi Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morals*, prev. Walter Kaufmann (Vintage, New York, 1969), odeljak 20. To što simbolički zakon kod Lakana izaziva "neuspeh" u približavanju idealima koji su njime otelovljeni i nametnuti obično se shvata kao dobar znak da zakon nije sasvim efikasan, da ne konstituise iscrpno psihi nijednog datog subjekta. A ipak, u kojoj meri to shvatanje zakona proizvodi upravo onaj neuspeh koji teži da kontroliše, i održava ontološku distancu između zakona i njihovih neuspešnih aproksimacija na takav način da devijantne aproksimacije nemaju moć da izmene dejstva samog zakona?</13>

jednako važno da razmišljamo o tome kako su i zbog čega konstruisana tela, kao i da razmišljamo o tome kako i zašto ona nisu konstruisana i da se pitamo o tome kako tela koja ne uspevaju da se materijalizuju obezbeđuju nužnu "spoljašnjost", ako ne i nužnu podršku, onim telima koja materijalizuju normu i time postaju tela koja su važna.

Kako, u tom slučaju, možemo da promišljamo materiju tela kao neku vrstu materijalizacije kojom upravljaju regulativne norme da bismo utvrdili operacije heteroseksualne hegemonije u oblikovanju onoga što se opisuje kao telo sposobno za život? Kako ta materijalizacija norme u nastajanju tela proizvodi područje odbačenih tela, polje deformacije koje, ne uspevajući da se kvalifikuje kao potpuno ljudsko, učvršćuje te regulativne norme? Kakav izazov simboličkoj hegemoniji upućuje to isključeno i odbačeno područje, izazov koji bi mogao da nametne radikalno reartikulisane onoga što odlikuje tela koja su važna, načine života koji se smatraju "životom", živote dostojne zaštite, čuvanja i žaljenja?

PUTANJA TEKSTA

Tekstovi koji se nalaze u žiži ovog istraživanja dolaze iz različitih tradicija pisanja: Platonov *Timaj*, Frojdov ogled "O narcisizmu", spisi Žaka Lakana, pripovetke Vile Kader, novela Nele Larsen *Prolaženje*, film Dženi Livingstoun *Pariz gori* i ogledi u oblasti novije teorije pola i politike, kao i tekstovi iz područja radikalne demokratske teorije. Istorijski raspon materijala ne treba da nagovesti istrajavanje jedinstvenog heteroseksualnog imperativa u svakom od tih konteksta već samo to da nepostojanost stvorena nastojanjem da se utvrdi mesto polnog tela dovodi u pitanje granice diskurzivne inteligibilnosti u svakom od tih konteksta. Ovde nije posredi samo napomena o teškoći diskurzivnog iskazivanja nespornog mesta tela. Reč je pre o tome da se pokaže da nesporni status "pola" unutar heteroseksualne dvojne podele osigurava dejstva nekih simboličkih zapovesti i da njegovo osporavanje dovodi u pitanje mesto i način na koji su postavljene granice simboličke inteligibilnosti.

Prvi deo teksta usredsređen je na proizvodnju polnih morfologija pomoću regulativnih shema. U tim poglavljima nastojim da pokažem kako odnosi moći deluju u samom nastajanju "pola" i njegove "materijalnosti". Prva dva ogleđa su različiti genealoški pokušaji da se opišu odnosi moći koji okružuju tela: ogled "Tela koja su važna" ukazuje na to da su savremene teorijske pozicije preuzele izvesne klasične tenzije. On se ukratko bavi Aristotelom i Fukoom, a zatim nudi reviziju tumačenja onog Platona koje nalazimo kod L. Irigarej, a koje se oslanja na razmatranje *chorae* u Platonovom *Timaju*. *Chora* je ono mesto gde se materijalnost i ženskost stapaju da bi proizvele materijalnost koja prethodi svakoj predstavi o empirijskom i uobličuje je. U "Lezbijskom falusu i morfološkom imaginariju" nastojim da pokažem da normativna heteroseksualnost oblikuje obrise tela koji se koleba između materijalnosti i imaginarnog i da je ona zapravo samo to kolebanje. Nijedan od ta dva ogleđa ne pokušava da ospori materijalnost tela; naprotiv, oni zajedno čine delimična i donekle podudarna genealoška nastojanja da se uspostave normativni uslovi u kojima se uokviruje i uobličava materijalnost tela i, posebno, da se pokaže kako je ta materijalnost uobličena pomoću diferencijalnih kategorija pola.

U drugom ogledu pojavljuje se drugi skup pitanja koja se tiču problematike morfogeneze: na

koji način identifikacije proizvode i osporavaju ono što Frojd naziva "telesni ego"? Kao projektovani fenomen, telo nije samo izvor projekcije već je uvek i jedan fenomen u svetu, otuđivanje od samog "Ja" koje na njega polaže pravo. Zaista, preuzimanje "pola", preuzimanje neke ocrtane materijalnosti, jeste upravo davanje oblika tom telu, morfogeneza koja se zbiva kroz skup identifikacionih projekcija. To što telo koje neko "jeste" u izvesnom stepenu jeste telo koje dobija svoje polne obrise delom pod pojavnim i ospoljavajućim uslovima ukazuje na činjenicu da procesi identifikacije imaju suštinsku ulogu u nastajanju polne <14>materijalnosti. </14>

0va revizija Frojda i Lakana nastavlja se u Trećem poglavlju "Fantazamska identifikacija i preuzimanje pola". Tu se pojavljuju dva društveno i politički važna pitanja: 1) ako identifikacionim projekcijama upravljaju društvene norme, i ako su te norme konstruisane kao heteroseksualni imperativi, onda se pokazuje da je normativna heteroseksualnost delimično odgovorna za onu vrstu forme koja ocrtava telesnu materiju

pola; 2) ako pretpostavimo da normativna heteroseksualnost nije jedini regulativni režim koji deluje u proizvodnji obrisa tela ili postavljanju granica inteligibilnosti tela, ima smisla da se zapitamo koji drugi režimi regulativne proizvodnje ocrtavaju materijalnost tela. Ovde bismo rekli da se društveno regulisanje rase ne pojavljuje naprosto kao drugo, zasebno područje moći, nezavisno od polne razlike ili polnosti već da njegovu "dodavanje" podriva monolitna dejstva heteroseksualnog imperativa kao što sam to već pokazala. Simboličko kao registar regulativne idealnosti uvek je i rasna proizvodnja i, zapravo, ponavljana praksa *rasizujućih* interpelacija. Ne prihvatajući model koji shvata rasizam kao diskriminaciju na osnovu unapred date rase, sledim one novije teorije koje rasu sagledavaju delom kao proizvod istorije rasizma i po kojima su njene granice i značenja s vremenom konstruisani ne samo u službi rasizma već i u službi borbe protiv <15>rasizma. </15> Odbacujući one modele moći koji bi hteli da svedu rasne razlike na izvedene efekte polne razlike (kao da pol-

<14>Ozbiljno shvatam kritiku Lakana koja ističe ograničene i falogocentrične implikacije modela ogledanja u "Fazi ogledala", u Drugom poglavlju. </14>

</15>Videti Michael Omi i Howard Winant, *Racial Formation in the United States: From 1960s to 1980s* (Routledge, New York, 1986). Videti i Antony Appiah, "The Uncompleted Argument: Du Bois and the Illusion of Race", u Henry Louis Gates, Jr., prir., "Race", *Writing and Difference* (University of Chicago Press, Chicago, 1986), str. 21-37; Colette Gillaumin, "Race and Nature: The System of Marks", *Feminist Studies*, sv. 8, br. 2 (jesen 1998), str. 25-44; David Lloyd, "Race Under Representation", *Oxford Literary Review* 13 (proleće 1991), str. 62-94; Sylvia Wynter, "On Disenchanted Discourse: 'Minority' Literary Criticism and Beyond", u Abdul R. JanMohammed i David Lloyd, prir., *The Nature and Context of Minority Discourse* (Oxford University Press, 1990), str. 432-469.

Ponavljam, tvrditi da je rasa proizvedena, konstruisana ili čak da ima fiktivan status ne znači tvrditi da je ona veštačka i da se može izbeći. Patriša Vilijams završava *Alhemiju rase i prava* rečenicom koja ističe da su retoričke konstrukcije rase doživljene: "A complexity of messages implied in our being" (*The Alchemy of Race and Rights*, Harvard University Press, Cambridge, 1991), str. 236. U dodatku pod naslovom "Napomena o kategorijama" ona primećuje: "Iako je to što sam crna bila najmoćnija društvena atribucija u mom životu, ipak je to samo jedna od brojnih vladajućih naracija ili vrhovnih fikcija kojima neprestano preoblikujem sebe u svetu" (str. 256). Tu atribucija crnog nije samo jedna od mnogih "vrhovnih fikcija", već je i mobilizatorska fikcija, fikcija kojom ona sebe misaono preoblikuje. Ovde ta atribucija, koliko god fiktivna, nije samo "vrhovna", to jest nije samo jedan neprekidan i moćan okvir, već je, začudo i na sreću, izvor njene transformacije, sredstvo koje je omogućuje. Navodim te redove da bih istakla da nazvati rasu konstrukcijom ili atribucijom nikako ne znači lišiti samu tu reč njene snage u životu; naprotiv, ona postaje upravo vrhovna i neizbežna sila unutar politički zasićenog diskursa u kojem značenje te reči neprestano mora biti menjano protiv njenih rasističkih upotreba. </15>

na razlika nije naprosto autonomna u odnosu na rasnu artikulaciju već na neki način starija od nje u vremenskom ili ontološkom pogledu), smatram da je izuzetno važno promišljanje scena reprodukcije i, otuda, praksi određivanja pola ne samo kao onih kroz koje se utiskuje heteroseksualni imperativ već i kao onih kroz koje se u isti mah obezbeđuju i osporavaju rase razlike. Homoseksualna "pretnja" postaje izuzetno složena naročito na onim prekretnicama na kojima prinudna heteroseksualnost dejstvuje u službi očuvanja hegemonističkih oblika rasne čistote.

Smatram da je izuzetno važno odupreti se modelu moći koji želi da uspostavi rasizam, homofobiju i mizoginiju kao paralelne ili slične relacije. Potvrđivanje njihove apstraktne ili strukturne jednakosti ne samo što previđa konkretne istorije njihovog konstruisanja i elaborisanja već i odlaže važan posao sagledavanja načina na koje se ti vektori moći uzajamno traže i raspoređuju radi artikulisanja svakog od njih. Doista, možda nije moguće promišljati ijedan od tih pojmova ili njihove uzajamne odnose bez suštinske revizije pojma moći, i to kako njegovih geopolitičkih dimenzija tako i savremenih doprinosa njegovom ispresecanom <16> toku. </16> Na jednoj strani, svaka analiza koja stavlja jedan vektor moći ispred drugih postaje osetljiva na prigovor da ne samo što ne poznaje ili potcenjuje druge već i njene sopstvene konstrukcije zavise od isključivanja drugih. Na drugoj strani, svakoj analizi koja se smatra kadrom da obuhvati sve vektore moći preči opasnost da zapadne u izvestan epistemološki imperijalizam sadržan u pretpostavci da ma koji dati autor može potpuno da objasni složenost savremene moći. Nijedan autor i nijedan tekst ne mogu da ponude takvu refleksiju o svetu, a oni koji tvrde da nude ta-

kve slike sami sebe diskredituju upravo tim tvrdjenjem. Međutim, neuspeh mimetičke funkcije ima sopstvene političke upotrebe jer proizvodnja tekstova može biti jedan način preoblikovanja onoga što će sloviti kao svet. Zato što ne odražavaju celokupnost svojih autora ili svetova, tekstovi stupaju u polje tumačenja kao delimične provokacije, i ne samo što im za dobijanje legitimnosti nije dovoljan skup prethodnih tekstova već oni - u najboljem slučaju - iniciraju skup prisvajanja i kritika koji dovodi u pitanje njihove osnovne pretpostavke.

Ovaj zahtev da se savremena moć promišlja u svojoj složenosti i uzajamnim artikulacijama ostaje nesporno značajan čak i u svojoj nemogućnosti. A ipak, bilo bi pogrešno namećati ista merila svakom kulturnom proizvodu jer možda upravo nepotpunost teksta uslovljava radikalni karakter njegovih saznanjnih dometa. Uzimanje heteroseksualne matrice ili heteroseksualne hegemonije za polazište može znatno suziti perspektivu, ali sve će se odvijati po redu da bi se, na kraju, ono što izgleda kao autoritet i autonomija pojavilo kao oblik moći. To će se dogoditi unutar teksta, ali možda najuspešnije u raznim prisvajanjima i upotrebama teksta. Čini mi se da autor piše u jednom polju koje je uvek veće i nesavladivije od onoga nad kojim zadržava privremeni autoritet i da su nepredvidljiva ponovna prisvajanja datog dela u područjima na koja se nije svesno pomišljalo neka od najkorisnijih. Politička problematika delovanja unutar složenosti moći uvedena je pri kraju "Fantazamske identifikacije i preuzimanja pola" i nastavljena u tumačenju filma *Pariz gori* u četvrtom poglavlju "Rod gori: pitanja prisvajanja i subverzije", kao i u šestom "Prelaženje, zastranjivanje: Psihoanalitički izazov Nele Larsen".

<16> Videti Gayatri Chakravorty Spivak, "Scattered Speculations on the Question of Value" i "Subaltern Studies: Deconstructing Historiography", u *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics* (Routledge, New York, 1987); i "Can the Subaltern Speak?", u Cary Nelson i Lawrence Goldberg, prir., *Marxism and the Interpretation of Culture* (University of Illinois Press, Urbana, 1988); Tejaswini Niranjana, *History, Post-Structuralism, and the Colonial Context* (University of California Press, 1992); Chandra Talpade Mohanty, "Cartographies of Struggle: Third World Women and the Politics of Feminism" i "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses", u Chandra Mohanty, Ann Russo i Lourdes Torres, prir., *Third World Women and the Politics of Feminism* (Indiana University Press, Bloomington, 1991), str. 1-80; Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms* (Cornell University Press, Ithaca, 1999). </16>

U Drugom delu knjige najpre se bavim izborima iz proze Vile Kader i nastojim da pokažem kako paternalistička simbolika omogućuje subverzivnu reteritorijalizaciju i roda i polnosti. Iznad i protiv shvatanja da polnost može biti potpuno odvojena od roda, pokazujem da proza Vile Kader na neki način izlazi iz granica roda kako bi olakšala želju koja bi inače ostala neizreciva. Sažeto tumačenje proze Vile Kader, naročito "Nesentimentalnog Tomija", "Polovog slučaja" i delova **Moje Antonije** bavi se pitanjem mogućnosti resignifikacije zakona oca pošto on destabilizuje operaciju imena i delova tela kao mesta ukrštene identifikacije i želje. U delima V. Kader, ime izaziva destabilizaciju konvencionalnih predstava o rodnom i telesnom integritetu, predstava koje istovremeno skreću i razotkrivaju homoseksualnost. Ta vrsta tekstualnog lukavstva može se tumačiti kao još jedan primer onoga što je Eva Kosofski Sedžvik vešto analizirala kao "epistemologiju <17>plakara".</17> Međutim, u prozi Vile Kader diskurzivna artikulacija roda povezana je sa naracijom i sa mogućnošću narativnog prikazivanja lezbijske želje na takav način da se implicitno dovode u pitanje specifični postupci kojima je E. K. Sedžvik, povodom proze V. Kader, ukazala na odvajanje polnosti od <18>roda.</18>

Tumačenje **Prelaženja** Nele Larsen bavi se pitanjem kako redeskripcija simboličkog kao vektora rodni i rasni imperativa dovodi u sumnju tvrđenje da polna razlika u nekom smislu prethodi rasnoj razlici. Reč "zastranjivanje" u tekstu Nele Larsen oživljava i rasne i polne strahove i nalaže tumaču da postavi pitanje kako regulisanje pola deluje kroz regulisanje rasnih granica i na koji način rasne razlike deluju kao odbrana od nekih seksualnih prestupa koji ugrožavaju društvo. Novela Nele Larsen pruža mogućnost reteoretizacije simboličkog kao rasno artikulisanog skupa seksualnih normi i razmatranja istoričnosti takvih normi, mesta njihovih sukoba i približavanja, kao i granica drugih reartikulacija.

Ako je performativnost konstruisana kao moć diskursa da ponavljanjem proizvodi određene učinke, kako treba da razumemo granice takve proizvodnje, ograničenja u kojima se ona događa? Da li su to društvene i političke granice promene značenja roda i rase ili su one, stogo uzevši, izvan društvenog? Treba li da razumemo to "izvan" kao ono što se neprestano opire diskurzivnoj elaboraciji ili kao promenljivu granicu koja se postavlja i ponovo postavlja specifičnim političkim investiranjima?

Inovativna teorija političkog diskursa koju nudi Slavoj Žižek u **Uzvišenom objektu ideologije** preuzima pitanje polne razlike kod Lakana u kontekstu performativnog karaktera političkih označitelja. Tumačenje njegovog dela i naredni ogled o promeni značenja "nastranog" ispituju upotrebe i granice psihoanalitičke perspektive u teoriji političkih performativa i demokratske borbe. Žižek razvija teoriju političkih označitelja kao performativa koji, postajući mesta fantazamskog investiranja, imaju moć da politički mobilišu biračka tela. Žižekova formulacija političkog performativa usredsređena je na kritiku analize diskursa koja ne uspeva da uoči ono što se opire simbolizaciji, a što on nekad naziva "trauma" a nekad "stvarno". Iako je i poučna i

<17>Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet* (University of California Press, Berkley, 1990).</17>

<18>Eve Kosofsky Sedgwick, "Acros gender, Acros sexuality: Willa Cather and Others", *South Atlantic Quarterly*, sv. 88, br. 1 (zima 1989), str. 53-72.</18>

inovativna, njegova teorija sklona je da se osloni na neproblematizovan antagonizam polova koji nehوتيčno uspostavlja heteroseksualnu matricu kao trajnu i nespornu strukturu kulture u kojoj se žena shvata kao "mrlja" u diskursu. Dakle, oni koji pokušavaju da dovedu u pitanje tu strukturu spore se zapravo s realnim, sa onim što je izvan svake argumentacije, sa traumom i nužnošću edipalizacije koja uslovljava i ograničava svaki diskurs. Žižekova nastojanja da dovede u vezu performativni karakter diskursa i moć političke mobilizacije ipak su veoma vredna. Njegov eksplicitno povezivanje teorije performativnosti s teorijom hegemonije koja je artikulisana u radikalnim demokratskim teorijama Ernesta Laklaura i Šantal Muf pruža nam uvide u političku mobilizaciju iz ugla psihoanalitički utemeljene teorije ideološke fantazije. Baveći se kritički njegovom teorijom, ispitujem kako bi se performativnost mogla promišljati kao praksa citiranja i resignifikacije, i gde bi psihoanaliza mogla da zadrži svoju sposobnost u teoriji hegemonije koja ne postvaruje ni heteroseksualnu normu ni mizoginiju kao njenu posledicu.

U poslednjem poglavlju ukazujem na to da se sporno praktikovanje "nastranosti" može shvatiti ne samo kao primer politike citiranja već i kao specifično preoblikovanje odbacivanja u političko delovanje koja možda objašnjava zašto je danas "praksa citiranja" nešto što politički obećava. Javno potvrđivanje "nastranosti" ozakonjuje performativnost kao praksu citiranja u službi resignifikacije odbacivanja homoseksualnosti kao izazivanja i legitimnosti. Nastojim da dokažem da to ne mora biti "diskurs naličja" u kojem prkosno potvrđivanje nastranog dijalektički ponovo uspostavlja verziju koju želi da prevaziđe, već politizacija odbacivanja kao pokušaj da se iznova napiše istorija tog termina i da se on prisili na jednu zahtevnu resignifikaciju. Smatram da ta strategija ima suštinski značaj za stvaranje takve zajednice u kojoj preživljavanje sa sidom postaje u većoj meri moguće, u kojoj drukčiji životi postaju pojmljivi,

dragoceni, vredni podrške, u kojoj se strast, povreda, žalost i težnja priznaju bez utvrđivanja uslova tog priznavanja u nekom od pojmovnih poredaka beživotnosti i strogog isključivanja. Ako ovaj rad ima "normativnu" dimenziju, ona se sastoji upravo u podsticanju radikalne resignifikacije simboličkog domena, u skretanju lanca citiranja ka jednoj budućnosti koja je u većoj meri moguća kako bi se u svetu proširilo značenje tela koje je vredno i priznato kao takvo.

Da bi se simboličko iznova uobličilo i osposobilo za tu vrstu resignifikacije ono se mora razmatrati kao temporalizovano regulisanje označavanja, a ne kao naizgled trajna struktura. To novo promišljanje simboličkog u okviru vremenske dinamike regulativnog diskursa ozbiljno će shvatiti lakanovski izazov angloameričkim tumačenjima roda da sagledaju status "pola" kao jezičku normu, ali će preoblikovati tu normativnost u ono što Fuko naziva "regulativnim idealom". Oslanjajući se i na angloamerička tumačenja roda, ovaj projekat nastoji da dovede u pitanje strukturni zastoj heteroseksualizujuće norme unutar psihoanalitičkog objašnjenja, a da pri tom ne odbaci ono što je očigledno vredno u psihoanalitičkim gledištima. Zaista, "pol" je regulativni ideal, prisilna i diferencijalna materijalizacija tela koja će proizvesti svoj ostatak, svoju spoljašnjost, ono što bi se moglo nazvati njenim "nesvesnim". Insistiranje na tome da svaki formativni pokret zahteva i ustanovljuje određena isključenja ozbiljno shvata psihoanalitički vokabular represije i potiskivanja.

U tom smislu se ne slažem s Fukoovim objašnjenjem hipoteze o represiji kao pukom primeru zakonske moći i nastojim da pokažem da takvo objašnjenje ne dotiče načine na koje "represija" deluje kao jedan vid proizvodne moći. Možda postoji način da se psihoanaliza podvrgne fukoovskoj redeskrpciji iako je sam Fuko odbacio tu <19>mogućnost.</19> Ovaj tekst uzima za polazište Fukoovo shvatanje da regulativna moć

<19>Fuko tvrdi da psihoanaliza održava represivni zakon koji je po formi pravni, to jest negativan, regulativan i restriktivan. Pored toga, Fuko postavlja pitanje nije li sama želja, za koju kažemo da je "potisnuta" zakonom zapravo efekat, "proizvod, podstaknuti rezultat toga zakona". Fukoova karakterizacija "zakona želje" kod Lakana ne uzima u obzir generativno dejstvo tog zakona unutar psihoanalitičke teorije. U sledećim karakteristikama psihoanalize Fuko tvrdi da isti model moći treba tražiti u psihoanalitičkim stanovištima koja potisnutoj seksualnosti nameću prediskurzivni status i u onima koja shvataju samu želju kao *posledicu* zabrane:

proizvodi subjekte kojima upravlja, da moć nije samo nametnuta spolja već deluje kao regulativno i normativno oruđe kojim se stvaraju subjekti. Povratak psihoanalizi motivisan je, dakle, pitanjem kako neke regulativne norme oblikuju "polno određen" subjekt na takav način da uspostavlja nerazlučnost psihičkog i telesnog sklopa. A tamo gde neke psihoanalitičke perspektive vide konstituisanje "pola" kao jedan razvojni momenat ili kao posledicu navodno trajne simboličke strukture, ja tumačim te konstituišuće učinke regulativne moći kao ponavljane i ponovljive. Shvatanju moći kao reiterativne proizvodnje neophodno je dodati i to da se moć služi isključivanjem efekata, proizvodnjom "spoljašnjosti", područja u kojem su život i inteligibilnost nemogući i koje ograničava domen inteligibilnih efekata.

U kojoj meri je "pol" prinudna proizvodnja, prisilni učinak koji postavlja granice onome što će odrediti kao telo propisujući uslove održavanja tela? Ovde nastojim da shvatim kako ono što je isključeno ili proterano iz propisanog područja "pola" - obezbeđenog imperativom heteroseksualizacije - može u isti mah biti proizvedeno kao subverzivni povratak, ne samo kao imaginarno osporavanje koje dovodi do propusta u delovanju neizbežnog zakona, već kao prekid koji nešto omogućuje, kao prilika za radikalnu reartikulaciju onog simboličkog horizonta u kojem su uopšte moguća tela koja su važna.

Izvornik: Judith Butler, "Introduction", *Bodies that Matter* (New York: Rutledge, 1993), str. 1-23.

...Ono po čemu se jedna od druge razlikuju analiza koja se sprovodi u smislu ugušivanja nagona i analiza koja se sprovodi u smislu zakona želje jeste, jamačno, način da se pojmi priroda i dinamika pulsija; to je način da se pojmi vlast. I jedna i druga pribegavaju zajedničkom predstavljanju vlasti koje, prema načinu na koji se primenjuje i položaju koji mu se priznaje u odnosu na želju, vodi dvema suprotnim posledicama: bilo mogućnosti "oslobođenja", ako vlast želju zahvata samo spolja, bilo potvrđivanja, ako iz njega nastaje sama želja: jednako ste već u klopci. (*Istorija seksualnosti, Prvi deo*, str. 75)

Fuko zatim opisuje lakanovski zakon kao pravni performativ: "On govori i to je pravilo", taj zakon je "jednoličan... naizgled osuđen da se ponavlja". Fuko pretpostavlja da je to ponavljanje onoga što je identično sa sobom. Zato on smatra da performativna i repetitivna dejstva lakanovskog zakona proizvode jednoobrazne i homogene subjekte, normalizovane "subjekte" represije.

Ali, kod Lakana ponavljanje ne vrši subjektivaciju onako kako to misli Fuko. Zapravo, ponavljanje nije samo znak da je subjektivacija *izostala*, već je ono i samo jedan primer tog izostajanja. Ono što ponavlja u subjektu jeste upravo ono što je radikalno isključeno iz nastajanja subjekta, ono što ugrožava granicu i koherenciju samog subjekta.

U tom smislu Lakan sledi Frojdu analizu prinudnog ponavljanja u *Š one strane principa zadovoljstva*. U tom tekstu Frojd pokazuje da se neki oblici prinude na ponavljanje ne mogu shvatiti u funkciji fantazije o ovladavanju traumatičnim materijalom već pre u funkciji nagona smrti koji traži da poništi sam ego ili da ga liši energije. Kod Lakana je ponavljanje upravo ono što umanjuje fantaziju o gospodarenju povezanu sa egom, "otpor subjekta". On opisuje to nastojanje da se ponovo osvoji mesto koje je predmet fantazije i koje prethodi nastajanju subjekta kao cilj ponavljanja, a ponavljanje je tu raščinjavanje ega: "Ponavljanje se najpre javlja u obliku koji nije jasan, koji ne ide od sebe kao reprodukcija ili uprisutnjenje, *u činu*." Iz sledećeg postaje jasno da je svaki čin u nekom smislu ponavljanje onoga što je *nepovratno*: "Čin, pravi čin uključuje uvek deo, da se odnosi na realno koje tu nije očito" (Jacques Lacan, *Četiri temeljna pojma psihoanalize*, prev. Mirjana Vujanić-Lednicki, Naprijed, Zagreb, 1986, str. 56-7). </19>